

האדם הפוסט־מיני

אריק גלסנר

בעידן המרוסן והקודר שבו אנו חיים כיום, נראה כי בני האדם שוב אינם ממוקדים בחיפוש אחר העונג אלא בשימור עצמי ובהימנעות מסבל. ביטוי לכך אפשר למצוא גם בכתיבתו המאוחרת של מישל וולבק ובתפקיד המרכזי השמור בה לאוכל ולעבודה, הממלאים את מקומה של המיניות שעמדה במוקד יצירתו המוקדמת

פברואר 2023

דמה שאנו חיים כיום באופן זהיר יותר, שמרני יותר, מפוכח יותר, מתכנס ומאופק יותר מזה שבו חיינו בעבר הלא רחוק. נדמה שתם עידן ההפרזה. אם להשתמש בהגדרותיו של פרויד **בתרבות בלא נחת**: נדמה שכיום אנחנו משקיעים הרבה יותר מאמץ בהימנעות מסבל מאשר בהשגת אושר. אנחנו מנסים הרבה יותר (לפחות ברובד הגלוי; אך גם לו יש משמעות) לא לפגוע באחרים מאשר להשיג את מבוקשנו. אנחנו מנסים לחיות כיום, כך נדמה, באורח אריסטוטלי, כלומר באותו שביל זהב - הקו הממצע, הזהיר והלא מלהיב - שהתווה אריסטו ב**אתיקה**. במאמר זה אני טוען כי את השינוי הגדול שחל ברוח התקופה בשני העשורים האחרונים אפשר לזהות גם ביצירתו של מישל וולבק, ושעיון מדוקדק בה עשוי לסייע לנו להבין באופן מעמיק יותר את מהותו של השינוי.

נכון להיום, לטעמי, וולבק הוא עדיין אחד משניים או שלושה הסופרים המעניינים בתקופתנו. ועם זאת, יחסית לפאזה המוקדמת של יצירתו, אפשר לזהות היחלשות בגוף היצירה הזה בעשור וחצי האחרונים. **אפשרות של אי** מ־2005, הרומן הרביעי של וולבק, חתם נכון לעכשיו את החלק החזק ביותר בעבודתו. ארבע־עשרה שנות היצירה הרושפת מאז פרסום הספרון המעולה שלו על סופר המד"ב לאבקראפט בשנת 1991 הפכו אותו לאחד הסופרים החשובים בדורנו. מאז, כאמור, ניכרת בה ירידה (למעט ברומן אחד, כפי שאראה בהמשך) - גם אם זו היחלשות יחסית.

התזה על היחלשות גוף היצירה התרבותי הזה בעשור וחצי האחרונים חורגת, כמדומני, מטעמו אישי של מבקר כזה או אחר או ממכשלה מקומית ברומן כזה או אחר ונובעת מסיבות עקרוניות. סיבה אחת היא שוולבק ביסודו הוא המבקר הגדול של הליברליזם המערבי, של ההתפוררות החברתית, של התחרותיות שמסב הקפיטליזם המערבי ושל המטריאליזם הניצב בתשתית תפיסת העולם המערבית. בהקשר זה יש לזכור כי הליברליזם, הקפיטליזם והחילון היו אמנם בשיאם בשנות התשעים, אך הם נמצאים בנסיגה

גדולה בשנים האחרונות ותקיפתם שוב אינה מקורית או מלהיבה כבעבר. לשם ההמחשה, ב־2019, סביב פרסום **סרוטונין**, פרסם וולבק במגזין האמריקני **הארפרז** מאמר שתמך במדיניות הבדלנית של דונלד טראמפ. הוא שיבח את טראמפ, וגם את תומכי הברקזיט, על התנגדותם לליברליזם של השוק החופשי. רוצה לומר, וולבק ב־2019 צידד בעמדות של נשיא אמריקני מכהן ובעמדה שניצחה במשאל עם בבריטניה; זו כבר אינה עמדה מתריסה של סופר אופוזיציוני מקורי. הסוגיה הזאת גם נוגעת להערכתנו את מיקומו הפוליטי העכשווי של וולבק. וולבק הוא מה שאני מכנה גאון מוסרי, כלומר אופוזיציונר־מנתח של הסדר הקיים מתוך עמדה מוסרית. יצירתו המוקדמת הייתה מונעת מלהט מוסרי עז, מתחושת דחייה ביחס לעולם של שלהי המאה העשרים ולליברליזם המנצח. "אני לא אוהב את העולם הזה. לחלוטין לא אוהב אותו. החברה שבתוכה אני חי מגעילה אותי; הפרסומות גורמות לי בחילה; המחשבים גורמים לי להקיא", אומר הגיבור ב**הרחבת תחום המאבק**.^[1] כל עוד גילמה יצירתו של וולבק אופוזיציה לחברה הליברלית התחרותית והמטריאליסטית של שלהי המאה העשרים, היא ביטאה את אותה גאונות מוסרית (גם כאשר, לטעמי, תקפה את הליברליזם המנצח בשם אידיאולוגיות "שמרניות"). אך כיום, כשעמדתו הנוכחית מתמזגת עם עמדות רבות־כוח שיש להן צדדים אנטי־הומניסטיים, אם עמדתו נגועה בצדדים כאלה הרי כתר הגאון המוסרי מוסר ממנו (אם כי וולבק נזהר בדרך כלל מלחצות גבולות מוסריים מובהקים; במאמרו המוזכר ב**הארפרז**, למשל, הוא מצדד בטראמפ הבדלן והפרוטקציוניסט הכלכלי אבל מסתייג בפירוש מטראמפ גם הרוח ביחס לחלשים).

וולבק היה נביא הזעם שיצא נגד העידן הליברלי (או הניאו־ליברלי) של העשורים האחרונים של המאה העשרים. מכאן עולה השאלה: האם איננו נמצאים כבר בעידן אחר, פוסט־ליברלי ולפיכך פוסט־וולבקי? אם המטרות שתקף וולבק ביצירותיו המוקדמות הן האינדיווידואליזם הקיצוני, החופש המיני הקיצוני, המטריאליזם הקיצוני, התפוררות החברות המערביות מפני שהן לא רק פוסט־דתיות אלא גם פוסט־אידיאולוגיות – האם לא עברנו כבר לתקופה אחרת, חדשה, שוולבק כבר אינו המנכח הגדול שלה?

שורה של תופעות חשובות שהתבלטו מאז תחילת המאה העשרים ואחת מעידות כביכול כי "היקום הוולבקיאני" הפך לנחלת העבר. ראשית, קץ ההיסטוריה – זה שעליו כתב פרנסיס פוקויאמה בשנות התשעים, עם נפילתה של ברית המועצות וניצחון הדמוקרטיה המערבית הקפיטליסטית; אותה תחושת קץ מילנארית שמאפיינת גם את היצירה של וולבק בתחילת דרכו – לא בא. ברובד אחד, המלחמה הקרה הוחלפה במלחמה של ארצות הברית ו"המערב" באסלאם הקיצוני (נפילת בנייני התאומים ב־2001 באירוע טרור; מלחמת המפרץ השנייה; פיגועי הטרור האסלאמי הגדולים בצרפת, אנגליה וספרד; מלחמת האזרחים בסוריה ועליית דעאש). ברובד אחר, ניצחון השיטה הקפיטליסטית התערער בעקבות משברים כלכליים (הבולט שבהם הוא המשבר של 2008), שהולידו במערב עמדות בעלות גוון סוציאליסטי או החזירו אותן מהנידחות שאליה גלו בשנות התשעים; התברר כי האופציה הניאו־ליברלית אינה חסינה ואינה בלתי מעורערת.

שנית, הלאומיות – אידיאולוגיה לא רלוונטית כמו שאר האידיאולוגיות ביקום הוולבקיאני המוקדם, זו שדימינו כי סיימה את תפקידה ההיסטורי בשנות התשעים – חוזרת כעת למלא תפקיד חשוב. לא רק בישראל, לא רק במדינות מזרח אירופה, כי אם גם במעוזי הליברליזם: בצרפת של מרין לה פן, באיטליה של ג'ורג'ה מלוני, באנגליה שלאחר הברקזיט ובארצות הברית שלאחר טראמפ.

שלישית, הדת, ששקיעתה נראתה ודאית בסוף המאה העשרים - מגמה שבעטיה ביקש אז וולבק, שסבר כי חברה אינה יכולה להתקיים ללא דת, לתאר דתות עתידניות שיבואו במקומן של אלה הקדומות - שבה גם היא ממקום גלותה, במופעיה המסורתיים: היהדות, האסלאם, ההינדואיזם ואף הנצרות. לא כל כך מזמן, ב-2005, תיאר וולבק ב**אפשרות של אי** את אותה "קריסה מסיבית ומהירה להדהים של הדתות ושל האמונות הדתיות המסורתיות"^[2]. גם גורלו של האסלאם נחרץ באותו רומן, כאשר אליבא דוולבק "התברר לכל העולם המערבי שמדינות האסלאם השתמרו באמונתן הפרימיטיבית רק הודות לבורות ולכפייה; בלי רוח גבית איתנה מאחוריהן, התנועות האסלאמיות המערביות התמוטטו בבת אחת". והנה, לא חלפו עשר שנים והוא עצמו נאלץ להודות ב**כניעה** (2015) ב"חזרתה של הדת" בכלל ובחזרתו של האסלאם בפרט.

רביעית, המוסר. אנו חיים בעידן שבו סוגיות מוסריות מקבלות תשומת לב רבה, בניגוד לעידן הדרווינסטי והאדיש מוסרית שתיאר וולבק המוקדם. הדיון הציבורי גובל במוסרנות ואף חוצה את הגבול הזה. תופעות משמעותיות בתקופה שלנו, כמו תחיית הצמחונות והטבעונות וכן הזהירות המרבית שמגלה השיח הציבורי (אך לא רק הוא) בפגיעה בבעלי מוגבלויות או במוחלשים, מעידות על המוסריות והמוסרנות החדשות האלה.

חמישית, סוגיית האקלים. הסכנות הנובעות משינוי האקלים, אלה הנראות כבר בעין ואלה הצפויות לבוא, מולידות עידן חרדתי ואנטי-הדוניסטי. זה כלל אינו העולם שוולבק ביקר אותו בשנות התשעים. לאחרונה כמובן הגיע עידן הקורונה וכמו חתם סופית את אופי העידן שלנו כעידן קודר, על סף האפוקליפטי, ואולי כבר כזה שחצה את הסף.

ולבסוף, שישית, המין - שכפי שאטען בהמשך, הוא ראוי לדיון נפרד בהקשר של וולבק. נדמה כי מקומו של המין בתרבות העכשווית מצומצם הרבה יותר לעומת מקומו בעשורים האחרונים של המאה העשרים. גל חדש של פוריטניות שוטף את העולם המערבי. הגל הזה נתמך הן בהתעוררות הגדולה של פמיניזם פוריטני בתקופתנו הן באותה התחזקות של הדת, שתמיד הייתה פוריטנית. הגל הזה מתבטא בהימנעות יחסית של הצעירים בתקופה הנוכחית ממין, הימנעות שעליה מדווחים מקורות רבים.

כל אלה רחוקים מהעולם הוולבקי המוקדם.

לטענה שאני מקדם בשלב זה במאמר - היותו של וולבק מבקר של העידן הניאו-ליברלי, עידן שהיה בשיאו בשנות התשעים, והיחלשות האימפקט של יצירתו במקביל להיחלשותו של העידן הזה - אני רוצה להוסיף טענה שנייה. וולבק בשיאו כשהוא עוסק בסקס, שהיה נושא מרכזי בארבעת הרומנים הראשונים שלו (**הרחבת תחום המאבק**, 1994; **החלקיקים האלמנטריים**, 1998; **פלטפורמה**, 2001; **אפשרות של אי**, 2005). הוא בשיאו שם, בין היתר, בגלל מגוון הקשרים המקוריים שהוא מאתר בין הניאו-ליברליזם הכלכלי למציאות המינית של שלהי המאה העשרים ותחילת המאה העשרים ואחת. ההערות המגוונות שלו בנושא הקשרים הללו לא הובנו במלואן, לדעתי, והן ראויות לעיון במאמר נפרד. אבל בצד בחינת הקשר הזה בין הספרה הכלכלית לזו המינית, יצירתו המוקדמת של וולבק מתמקדת במיניות באופן

שגובל בטענה אנתרופולוגית – שאכן נטענת לבסוף במפורש ב**אפשרות של אי** – בדבר מרכזיותה של המיניות בחוויה האנושית. הרומן הזה היה זעקה בלתי נשכחת על ההזדקנות ועל כך שהנעורים הם הנכס הנחשק ביותר בחברה שאיבדה כל רובד רוחני ומטפיזי. בגיל 47 מגלה הגיבור שחייו הגיעו בעצם לקיצם, כי הקץ מבחינתו הוא אובדן יכולת המשיכה הארוטית שתוביל לאהבת אמת כלפיו.

והנה הטענה האנתרופולוגית על הסקס בשני מופעים שלה ברומן:

כל אנרגיה היא במהותה אנרגיה מינית, לא בעיקרה אלא באופן בלעדי, וכשהחיה כבר לא כשירה לרבייה היא כבר לא כשירה לכלום. אותו דבר תקף גם לגבי בני האדם; כשהדחף המיני מת, כותב שופנהאואר, הגרעין האמיתי של החיים מתכלה. [...] מה הטעם לשמר במצב פעיל גוף שאף אחד לא נוגע בו? (עמ' 178).

המיניות, או יותר נכון התשוקה, היתה כמובן נושא שהרביתי לעסוק בו במערכונים שלי, בזה שהרבה דברים בעולם הזה סובבים סביב מיניות, או יותר נכון תשוקה. [...] יצא לי מדי פעם לשקוע במין ספקנות סקפטית: אולי גם המיניות, כמו כל כך הרבה דברים אחרים, כמו כמעט הכול בעולם הזה, היתה **מזויפת**; אולי היא רק תחבולה בנלית שמטרתה להגביר את התחרות בין הגברים ולהאיץ את קצב תפקודו של הכלל. אולי המיניות היא [...] לא משהו שמצדיק כל כך הרבה התרוצצויות. אותו לילה הוכיח לי שאני טועה, והחזיר אותי לראיית עולם בסיסית יותר (עמ' 149).

אך, כאמור, מקומו של המין במערב כיום שונה מאוד ממקומו לפני שני עשורים. ובהתאם לכך, לכאורה, שונה גם מקומו של וולבק כסופר. בהמשך המאמר ארחיב עוד בנושא מרכזי זה בכתיבתו של וולבק.

כאמור, **אפשרות של אי** חתם עידן ביצירתו של וולבק. ב**אויבי הציבור** (2008), ספר הדיאלוג עם ברנאר-אנרי לוי, מספר וולבק על תחושותיו לאחר פרסום הרומן:

אני זוכר היטב את יום ההולדת הארבעים ושבע שלי. בבוקר סיימתי את עבודתי על "אפשרות של אי" ושלחתי את הרומן למו"ל. [...] נשאלו לי כמה מטרים עד הפסגה, וכבר יכולתי לנחש מה טיבו של המדרון הארוך שהוא מחציתם השנייה של החיים: רצף ההשפלות של ההזדקנות, ואז המוות (עמ' 12-13).^[3]

לדבריו, באותה עת הוא הרגיש לראשונה את נפילת המתח ברצון להיות שנוא ובה בעת את הכמיהה הגוברת והולכת לאהבה, "כמו שקורה לספורטאים ולזמרים". הטענה שוולבק עבר לפאזה חדשה אחרי **אפשרות של אי** אינה נשענת רק על ההצהרות האלה^[4] ועל בחינה של הרומנים שכתב מאז אלא גם על כמה "עדויות מסייעות" נוספות, חלקן חוץ-ספרותיות למחצה.

ראשית, צריך לזכור **שאפשרות של אי** מדבר בעצמו על "סוף החיים" עם הכניסה של הגיבור, דניאל – שהוא בן 47, כמו יוצרו – למה שהוא תופס כזמן הזדקנותו. שנית, עובדה יוצאת דופן עד מאוד היא שבארבעת הרומנים הבאים של וולבק, בניגוד גמור לארבעה הראשונים, גילו של הגיבור אינו זהה לגילו של הכותב ואינו חוצה את רף החמישים. לראשונה נמתח פער בין גילו של הסופר ובין גילם של גיבוריו הראשיים. כך ז'ד בהמפה והטריטוריה (2010); פרנסואה בן ה־44 **בכניעה** (2015); פלורן־קלוד בן ה־46 **בסרטונין** (2019); פול בן החמישים **בלחסל** (2022). כאילו וולבק עצמו אינו יכול לחצות (אצל גיבוריו) את הגיל המכריע הזה, סוף שנות הארבעים; כאילו הוא אכן אינו מאמין שיש חיים (ודרמה) אחרי אמצע החיים. עצם כתיבתו של **אויבי הציבור** ביטא הלך רוח סיכומי שבו היה נתון וולבק. אגב, הזכייה שלו בפרס הגונקור על **המפה והטריטוריה** גם מילאה חלקית את תשוקתו החדשה להיות אהוב.

ולרומנים עצמם. ביצירתו של מי שאני מכנה "וולבק המאוחר" אפשר למצוא היסט עקרוני. וולבק, מאז **המפה והטריטוריה**, מבקש ומחפש (בלי להצהיר על כך בגלוי) הגדרה אנתרופולוגית חדשה, הגדרה עקרונית חדשה לאדם שאינה מבוססת על המיניות. החיפוש הזה נובע להבנתי מתחושתו שהוא, אבל גם אנחנו (כלומר לא רק הוא באופן אישי), מצויים בפתחו של עידן חדש. **המפה והטריטוריה** בא לידי ביטוי ניסיון של וולבק לשוב להשקפת העולם האנתרופולוגית המרקסיסטית של ההומו פאבר או לזו של שארל פורייה על האדם היצרני והממציא. האדם אינו מוגדר באמצעות תשוקתו לעונג המיני כי אם באמצעות העבודה שלו, תשוקתו לעבודה וליצירה.

ז'ד, האמן הגאון העומד במרכז הרומן, נתפס על ידי היסטוריונים של האמנות כמי שעורך "הומאז' לעבודה האנושית". ציוריו כמעט תמיד מציגים "גברים או נשים העוסקים במקצועם ברוח של רצון טוב" ומבטאים "**רצון טוב** מיושב, כאשר הכפיפות לצווי המקצוע מבטיחה לך בתמורה, ביחס משתנה, תמהיל של שביעות רצון כלכלית ואהבה־עצמית מסופקת".^[5] בהמשך הרומן נאמר כי ככל שניסיונו של ז'ד לימד אותו, "חיהם של בני אדם התארגנו סביב **העבודה**, שתפסה את החלק העיקרי בחיים" (ההדגשות במקור). כאשר הוא תוהה "מה מגדיר אדם", הוא מייד עונה לעצמו ש"בחברות מסוימות, קודם כל שואלים אותו אם הוא נשוי, אם יש לו ילדים; בחברות שלנו, דבר ראשון אנחנו שואלים במה הוא עוסק. המקום שלו בתהליך הייצור, ולא מעמדו כמשכפל חיים, הוא שמגדיר בראש ובראשונה את האדם המערבי" (עמ' 113–114). באופן דומה טוען אביו של ז'ד ביחס לפורייה, האוטופיסט בן המאה התשע־עשרה שעסק גם באוטופיות מיניות (והוא אחד ממקורות השפעתו של וולבק), שהנושא האמיתי של פורייה "זה לא המין, אלא ארגון הייצור. השאלה הגדולה שהוא מעלה היא: למה האדם עובד?" (עמ' 158). מעניין להשוות את עמדתו לעמדה המוצגת ב**אפשרות של אי**, מופע נוסף של האנתרופולוגיה שהזכרתי שמאפיינת את כתיבתו המוקדמת של וולבק, שלפיה "נראה ברור יותר ויותר, ונעשה קשה יותר ויותר להשוות את העובדה שמטרותיו האמיתיות של האדם, היחידות שהוא חותר אליהן באופן טבעי אילו נשמרו יכולותיו, נגעו אך ורק לתחום המין" (עמ' 257).

דברי אביו של ז'ד ב**המפה והטריטוריה** מייצגים הכרעה שמאפיינת את הרומן בוויכוח הפנימי המתחולל בתודעתו של וולבק לגבי המוקד של חיי האדם: המיניות או העבודה. ברוח החיפוש האנתרופולוגי של **המפה והטריטוריה**, וולבק־הדמות המופיע ברומן מודה ש"אלה [נסיעות לבתי בושת בתאילנד] דברים שכבר לא כל כך מעניינים אותי". השערתי היא שוולבק המאוחר – גם מסיבות מובנות שחשוב לא

להתעלם מהן הקשורות לגילו המתקדם, ולהשערי גם בגלל תהייתו על התמסרותו שלו לעבודה, כלומר על הצטברות יצרנותו הספרותית - מחפש הגדרה אנתרופולוגית חדשה שאינה מייחסת משקל רב ואף אקסקלוסיבי למיניות כפי שהיה עד **אפשרות של אי**.

גם **בסרוטונין** מחפש וולבק מוקד חדש לאדם שניצב במרכז הרומן, וברוח הפואטיקה שלו - שבאורח אופייני גוזרת מהיחיד העומד במרכז יצירותיו מסקנות לגבי חברה שלמה - גם מוקד חדש לתקופתנו בכללותה. פלורן-קלוד, הגיבור, הוא קודם כול אימפוטנט ונטול ליבידו בגלל הכדורים נוגדי הדיכאון שהוא נוטל. את מצבו הוא מגדיר כמצב של מישהו "שנידון מסיבות שונות לא לחיות ולא למות"; מישהו "נטול כל תשוקה וגם סיבות לחיות".^[6]

הקיום הלא מלהיב הזה, השטוח ונטול התשוקה, הוא סמל לתקופתנו, גם באופן קונקרטי מאוד - תקופה שבה רבים נוטלים כדורים פסיכיאטריים שיוצרים מעין אפאטיות נעדרת תשוקה, שבה אמנם לא מתים אבל לא ממש חיים. במעין רפרנס עצמי ליצירתו המוקדמת (**פלטפורמה** מ-2001) דוחה הגיבור את הצעת הרופא שלו לנסוע לתאילנד כדי לבלות שם בקרב הזונות, משום שכבר אינו מעוניין להתקרב לנשים ומאמין ש"לעולם כבר לא יעמוד לי, ואפילו המיניות עצמה נעלמה מהאופק הנפשי שלי". גם כשהוא כבר נפגש מחדש עם כמה מהאקסיות שלו הוא מנמק זאת בכך שהוא מנסה "לארגן מיני-טקס פרידה מהליבידו שלי".

בלחסל מקומה של המיניות שולי עוד יותר. הנושא המרכזי של הרומן הוא ההזדקנות והמוות, וגם המוות ללא הזדקנות, ואילו נושא המיניות בולט בעיקר בשל החשיבות המשנית המוקנית לו, כמו **בהמפה והטריטוריה**.

אם כן, ביצירתו המאוחרת של וולבק אפשר לזהות שינוי בדיאגנוזה האנתרופולוגית שלו, שינויי דגשים בשאיפות ובכוחות שמפעילים את גיבוריו, שבפואטיקה של וולבק הם כאמור מייצגי עידן שלם. ובמילים אחרות: וולבק עצמו חש בהשתנות העיתים והוא נתן לה ביטוי ביצירתו ככל שזו התפתחה והתקדמה. לפיכך אפשר לטעון שוולבק הוא נביא הן של העידן הליברלי בשיאו הן של העידן הליברלי בשקיעתו, כלומר זמננו - אף שהוא עצמו אינו מציג כך את כתיבתו.

אלא שהטיפול שלו בעידן הפוסט-ליברלי "המרוסן", "הממוצע" (במובן האריסטוטלי), האפרורי והקודר שאנו חיים בו מפורש פחות, מפותח פחות ומקורי ומורכב פחות מהדיון בעידן הליברלי בארבעת הרומנים הראשונים, ולפיכך ניכרת שקיעה ביצירתו.

למעט ביצירה אחת.

כניעה, שראה אור בשנת 2015, הוא הרומן המוצלח ביותר של וולבק המאוחר ובו מוצג באופן המשכנע והמגובש ביותר - גם מבחינה אסתטית - הניסיון שלו לאתר מוקד חדש של תקופתנו.

פרנסואה, המספר של **כניעה**, הוא מרצה לספרות בסורבון בשנות הארבעים לחייו שמתמחה ביצירתו של ז'וריס-קרל הויסמנס, סופר צרפתי בן המחצית השנייה של המאה התשע-עשרה. הרומן מתרחש ב־2022 ומתאר כיצד במערכת בחירות דמוקרטיות עולה לשלטון בצרפת מפלגה מוסלמית בראשות מנהיגה, מוחמד בן עבאס. אך הנושאים המרכזיים של הרומן, בניגוד להבנתם של חלק מהמעירים עליו, אינם הפוליטיקה הצרפתית ולא יחסה של צרפת למהגרים המוסלמים ואף לא האסלאם כשלעצמו, זה המתון או זה הקיצוני.

נושא מרכזי אחד הוא חזרתה של הדת, והקושי - אולי אף חוסר היכולת - לקיים ציוויליזציה חילונית מאריכת ימים. נושא מרכזי שני הוא תשומת הלב לצרכים שהדת עונה עליהם ואשר קיבלו חשיבות בציוויליזציה העכשווית. רגע מפתח ברומן הוא ההארה של הגיבור והמספר באשר לסיבות שהביאו את מושא מחקרו, הסופר הויסמנס, לפרוש לחיי מנזר ו"לחזור בתשובה". יש לזכור כי בהיגיון הפנימי של **כניעה** המעשה הפרטי הזה של הויסמנס אנלוגי לעליית האסלאם לשלטון בצרפת (ההקבלה המורכבת אך המשכנעת הזאת בין הסיפור האישי-מקצועי של הגיבור ומושא מחקרו ובין סיפור המסגרת הפוליטי היא אחת ממעלותיו האסתטיות של הרומן בכללותו), כלומר לחזרתה של הדת (לאו דווקא האסלאם!) לחייהם של בני המערב.

בעודו אוכל ארוחת ערב - זו אינה נקודה מקרית, ואחזור אליה מייד - מספר הגיבור: "חשתי לפתע פתאום בוודאות שאני מבין לחלוטין את הויסמנס, טוב יותר משהוא הבין את עצמו אפילו".^[7] המין, מבין פרנסואה, אינו כוח חשוב כל כך כפי שנהוג להניח, כפי שחשב אף הויסמנס עצמו. ולכן "הפרישות המינית" של חיי המנזר לא איימה על הויסמנס. האובססיה המינית נובעת מהרגל ומאופי של תרבות מסוימת, והיא יכולה לשכוך במהירות עם בואם של שינויים תרבותיים ולבוש צנוע.

ואכן, פרנסואה מעיד כי "מאז שהמשטר האסלאמי החדש עודד לבוש נשי צנוע הרבה יותר, הרגשתי שהדחפים שלי נחלשים קמעה-קמעה". אם כן, אם לא המין (כפי שסבר וולבק עצמו **באפשרות של אי**, כזכור), מה המגדיר המרכזי של הקיום? לדבריו של פרנסואה המהרהר בהויסמנס ובגברים ככלל, "הדבר האמיתי היחיד שמעסיק אותם, הדאגה היחידה שלהם, זה להימנע ככל הניתן מסבל גופני".

זהו קטע שחשיבותו רבה מאוד. אין בו רק הסבר מקומי לפנייתו של הויסמנס לחיי מנזר; אין בו רק ביטוי, פרטי גם הוא, לתחושה של וולבק (שהתקרב אז לגיל שישים) שהעמדת הקיום על המיניות, כפי שעשה בצעירותו, אינה מדויקת ולכל הפחות אינה הולמת את מכלול שלבי החיים. לטעמי, וולבק מבקש כאן להגדיר באופן עקרוני גם את התקופה החדשה שאנחנו מצויים בה: זוהי תקופה שאינה ממוקדת בחיפוש אחר העונג, אלא ברצון להימנע מסבל. זוהי הבחנה עקרונית שמצויה אצל פרויד **בתרבות בלא נחת**, כפי שהזכרתי קודם, וגם באפוזיזם מעורר מחשבה **באנושי, אנושי מדי** של ניטשה, המאפיין באמצעותה את ההבדל בין הזמן העתיק שהצטיין באקסטזות ובשיכרון חיים ובין העידן המודרני, שמצטיין במניעת סבל. לטעמי היא תקפה והיא אף מסייעת להפיכתו של וולבק שוב ל"נביא", הפעם של העידן שלנו.

זהו עידן פוסט-ליברלי שמבקש להסתופף תחת מטריית הדת או הלאומיות או הפופוליזם, כי הקיום מפחיד אותו; כי משבר האקלים מפחיד אותו; כי חיים ללא הסתופפות כזאת ניצבים עירומים לנוכח אימת הריק והמטריאליזם ולנוכח אותן תופעות מכאיבות שמאפיינות את העידן הליברלי שאפיין וולבק המוקדם. זהו עידן פוסט-ליברלי גם משום שאלה המתנגדים נחרצות לאופציה הדתית או הלאומית, או לשתייהן, מצטופפים אף הם תחת אידיאולוגיות מוסריות ואפילו מוסרניות כדי להקנות משמעות לחייהם. זהו עידן פוסט-ליברלי כי גם אותו ציבור שנרתע מאידיאולוגיה מכל סוג – הן זו של "הימין" הן זו של "השמאל" – דוגל בהליכה זהירה, מפוכחת, מפוכדת מעט או מאוד; בצעידה בשביל זהב אריסטוטלי, בדרך אמצע שאינה מפריזה לכאן ולכאן, בניסיון לעבור את החיים האלה במידה מועטה ככל האפשר של ייסורים וסבל.

זוהי הדרך שנבחרה **בכניעה**. העולם גדול עלינו. ההומניזם הרדיקלי הכופר לא הצליח להסדיר את חיינו. עלינו להיות ענווים יותר. עלינו להיכנע.

האוכל הוא הסקס החדש, כידוע. ההתמקדות של התרבות המערבית באוכל בעשור האחרון היא תופעה יוצאת דופן למדי. היא נובעת בין היתר מהמקום שהתפנה בתרבות עם דעיכת המיניות, שנדחקה בין היתר גם מפני אותה פוריטניות חדשה שהוזכרה לעיל.

ככלל, יחסים בין-סובייקטיביים כמו היחסים המיניים הפכו להיות דבר מסובך. באוכל, לעומת זאת, אי-אפשר לפגוע; אי-אפשר להטריד אותו או להחפיץ אותו. כך שמסכינו מתמלאים בתוכניות אוכל, ושפים שאינם בהכרח דקי גזרה הופכים להיות גיבורי תרבות. יתר על כן, אוכל הוא הנאה תינוקית ואילו המין הוא זכות וחובה של הבגרות. לפיכך האוכל מתאים יותר לעידן תינוקי כמו זה שלנו, עידן חששני שבו אנשים מבקשים להסתופף בצילם של "מבוגרים אחראיים".

זאת ועוד: המין נעשה בחשאי ובאינטימיות, יש בו יסוד אנטי-סוציאלי (הנקודה הזאת עולה כבר **בהמשתה** של אפלטון אצל אחד המשוחחים), ואילו האוכל הוא עניין של צוותא וכלי מרכזי ליצירת חברותא. לעידן שבו הלאומיות חוזרת, לעידן שבו מבקרים את התחרותיות האינדיווידואליסטית ואת פציעה (בין השאר בעזרת וולבק המוקדם), האוכל המחבר מתאים הרבה יותר מאשר המין המפצל.

לא מופרך גם לשער שהמעבר מהמין אל האוכל נובע משכיחות השימוש בתרופות פסיכיאטריות כנוגדי חרדה ודיכאון, שתופעות לוואי שכיחות שלהם הן ירידה בחשק המיני ועלייה במשקל. אבל נדמה לי שהפנייה הזאת אל האוכל מעידה על דבר מה עמוק אף יותר משינוי ביחסים בין גברים לנשים, מתשוקת ההתיילדות, מתשוקת ההתלכדות והצוותא ומהשפעת התרופות הפסיכיאטריות.

בכתיבתו המוקדמת של פרויד האוכל והמין הם שני קטבים המייצגים את שני הכוחות המרכזיים בחיי אדם. האוכל מייצג את יצר השימור העצמי של הפרט; בלי אכילה אין לפרט קיום. ואילו הסקס מייצג את האינטרס של המין (species). בחתירתו אל הסקס, מעיר פרויד, מעמיד הפרט את עצמו בסכנות גדולות כדי לקיים את צו האבולוציה.

הפנייה אל האוכל בתרבות שלנו מבטאת אפוא, להבנתי, את העדפתו של השימור העצמי על פני העונג, פנייה אל תענוג תמים ותינוקי מפני שהמיניות טומנת בחובה שלל סכנות גופניות ונפשיות. ההתמקדות באוכל ולא במין מתאימה לעידן הזהיר, המפוחד והמפוכח שלנו.

כבר מראשית יצירתו ייחד וולבק מקום לגסטרונומיה והעמיד אותה בצד התשוקה המינית ולפרקים בניגוד לה. **בהחלקים האלמנטריים** מהרהר אחד מגיבוריו:

לאחר כמה שנים של עבודה נעלמת התשוקה המינית, והאנשים מתמקדים בגסטרונומיה וביינות; אחדים מבין עמיתיו לעבודה, צעירים ממנו בהרבה, כבר החלו להקים לעצמם מרתף יינות (עמ' 179).^[8]

וולבק אמנם מעיר ש"המקרה של ברונו לא היה כזה", כלומר גם בגיל 42 לא עבר גיבור הספר לקיום פוסט-מיני גסטרונומי. אך בתקופה הפוסט-מינית שלו וולבק כבר מקדיש לאוכל תפקיד מרכזי הרבה יותר, כזה שיעלה בקנה אחד עם אותו חיפוש אחר הגדרה אנתרופולוגית חדשה ושונה מזו שביצירתו המוקדמת, הגדרה שתהלוך יותר את העידן שאליו נכנסה החברה המערבית במאה העשרים ואחת.

בהמפה והטריטוריה מהרהר ז'ד האמן אם הגרגרנות יכולה להחליף את המיניות אצל אנשים זקנים. הוא משיב על כך בשלילה, אבל בהמשך היצירה האוכל דווקא מופיע כתחליף של המין, כמה שבא על חשבון, כאשר ז'ד מהרהר בצמד הומוסקסואלים שמנהלים את המסעדה שהוא סועד בה ומבין כי התרעומת של אחד מהם מכיוון "לקפלי השומן המבצבצים" של השני, בעודו "מתחיל להתגעגע לעבר אפל של עור ושלשלאות, עבר קדם-קולינרי".

העבר "הקדם-קולינרי" הוא גם העולם של וולבק "המיני", העולם של הליברליזם בשיאו, העולם של שנות התשעים. **בסרטונין** מגלה הגיבור כי מלבד אימפוטנציה, תופעת לוואי אחרת של התרופות הפסיכיאטריות היא השמנה. וולבק משתמש בתופעה הפיזיולוגית הזאת כדי להנגיד אותה למיניות וגם קושר אותה לעלייה בחשיבות האוכל בחברות העכשוויות, לאובססיה האוראלית שלהן. גיבורו צופה בתוכניות האוכל הרבות בטלוויזיה, הוא אוכל הרבה ובאנינות ומשמין; לטענתו האוכל החליף את הארוטיקה, ואנחנו מצויים בנסיגה אל השלב האוראלי. אם כן, אנחנו בעיצומה של "היעלמות הליבידו המערבי".

גם בסוגיית הקשר בין מין לאוכל מציג **כניעה** את הדיון המפותח ביותר בגוף עבודתו של וולבק. מקומו של האוכל והיחסים המקבילים והמתוחים בינו ובין המין ממלאים ברומן תפקיד מרכזי. וולבק כותב, "יש אתרי ליווי שהם קצת כמו ספרי בישול" (עמ' 174).

עם זאת, חלק מהדיון באוכל מופיע **בכניעה** כסאבטקסט ולא במפורש, כך שאפשר לומר שבמבנה העומק של הרומן יש הסטה דרמטית מהתמקדות במיניות להתמקדות באכילה (הסטה נרמזת זו, אגב, היא מעלה אסתטית נוספת של הרומן). פרנסואה, הגיבור בן ה-44, מהרהר בכך ש"אם פרישתי מחיי האהבה תהפוך לסופית, אוכל אולי לקחת קורסים בייננות". עמיתה של פרנסואה, מארי-פרנסואז, מתוארת

כמכוערת ביותר ולא מושכת עד כדי כך שפרנסואה נדהם לגלות שהיא נשואה; אך בהמשך מתוארים בהרחבה כישוריה הקולינריים הדגולים, המהווים מעין תשובה לתדהמתו המוקדמת של פרנסואה. כך מומחשת ההסטה מהמין אל האוכל.

בהרהוריו של הגיבור על הויסמנס הוא מתייחס לקטע ביצירתו "חיי משפחה" שבו מתאר הויסמנס את תענוגות החך שהחליפו את תענוגות החיק אצל זוג זקנים. מאוחר יותר הוא שב וחושב שאולי תענוגות המטבח יכולים להחליף את המין אצל זוגות; אולי הויסמנס, שדיבר על כך, רלוונטי לתקופתנו שבה "אינסוף תוכניות מוקדשות לאוכל בכל ערוצי התקשורת". פרנסואה גם מהרהר בחלוקה של בודלר את הנשים המתאימות לחיים הספרותיים לכאלה שהן "בחורות" ולכאלה שהן "בשלניות". הבחירה ב"בשלנית" אינה דבר רע כל כך, מהרהר פרנסואה, אבל "נשים מטיפוס הבשלנית, איפה מוצאים אותן היום?".

הארתו של פרנסואה בקשר להויסמנס – על כך שמה שהניע את חזרתו בתשובה היה הרצון "להימנע ככל הניתן מסבל גופני" – נצנצה כזכור בעיצומה של אכילה, והיא נקשרת אצלו בחיפוש של הויסמנס אחר "האושר הבורגני" ש"אינו נגיש לרווק" ומורכב מ"מטבח ביתי סביר", מ"ארוחה עליזה בחברת אמנים וחברים, קדרת בשר ברוטב חזרת, בלוויית יין 'הגון', ואז ברנדי שזיפים וטבק, בפירת התנור". כלומר, המפתח להבנת הויסמנס – כמו המפתח להבנת הרומן כולו כספר שמתאר את "חזרתה של הדת" – הוא בתשוקה להימנעות מסבל ובאוכל, המבטא חיי משפחה יציבים ותענוגות תמימים.

העידן שלנו הוא עידן האוכל, עידן הציפיות המונמכות – להימנע מסבל ולא להשיג עונג, עידן שבו התקווה היא להישרדות ולא להרבה יותר מזה. מקומה של המיניות הוא כעת משני. עליית האוכל וירידת המין קשורים זה בזה. אוכל מחזק את היחידה המשפחתית, בהיותו אחד מטקסיה המלכדים המרכזיים. הוא גם מנוגד לחירות המינית, מפני שהגררן לא תמיד מצטיין בשמירה על גוף מצודד – תכונה הכרחית לאדם שחי בהתאם לאותה "כלכלת מין". אוכל הוא הנאה תמימה המצויה בהישג ידו של כל אדם כמעט, בהיותו אינטראקציה בין סובייקט לאובייקט ולא בין סובייקטים. אוכל הוא הנאה של ילדים, שאינם מבקשים למשול בעולם אלא רק להסתופף בצל המושלים המבוגרים. זאת ועוד: אפשר לחיות ללא מין. ללא אוכל – אי-אפשר. אוכל מבטא את יצר השימור העצמי. בעידן המפוחד שלנו היצר הזה מקבל בכורה על פני התשוקה המינית לעונג, המלהיבה אך המסוכנת כל כך.

הערות שוליים

[1][†] מישל וולבק, **הרחבת תחום המאבק**, בתרגום עמית רוטברד, תל אביב: בבל, 2001.

[2][†] מישל וולבק, **אפשרות של אי**, בתרגום לנה אטינגר, תל אביב: בבל, 2007.

[3][†] מישל וולבק וברנאר-אנרי לוי, **אויבי הציבור**, בתרגום רמה איילון, תל אביב: בבל, 2016.

[4][†] להצהרותיו אלו אפשר להוסיף את ההתבטאות שלו בריאיון מ־2006, כשאמר כי אחרי "אפשרות של אי" הוא חש ש"המסיבה נגמרה", תם עידן הן בחייו האישיים והמקצועיים והן בספרות הצרפתית. ראו Michel Houellebecq, *Interventions* 2020, Paris: Flammarion, 2020, p. 265.

[5][†] מישל וולבק, **המפה והטריטוריה**, בתרגום רמה איילון, תל אביב: בבל, 2011.

[6][†] מישל וולבק, **סרוטונין**, בתרגום עמית רוטברד, תל אביב: בבל, 2019.

[7][†] מישל וולבק, **כניעה**, בתרגום עמית רוטברד, תל אביב: בבל, 2015.

[8][†] מישל וולבק, **החלקיקים האלמנטריים**, בתרגום מיכל סבו, תל אביב: בבל, 2001.

ד"ר אריק גלסנר הוא מבקר ספרות בידיעות אחרונות ומרצה בנושאי תרבות וספרות באקדמיה לאמנות ועיצוב בצלאל ובמקומות נוספים. פרסם שני רומנים ואת קובץ הביקורות מבקר חופשי (הקיבוץ המאוחד, 2018).
